

भारतातील वृद्धांच्या सामाजिक समस्या

कु. प्रणाली गणेशराव धुळे

संशोधक विद्यार्थी

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती

स्व. छगनलाल मूलजीभाई कढी कला महाविद्यालय, अचलपूर कॅम्प, परतवाडा जि. अमरावती

Corresponding Author – कु. प्रणाली गणेशराव धुळे

DOI - 10.5281/zenodo.15240893

प्रस्तावना :

१९व्या शतकातील मराठी आणि इंग्रजी भाषेत उपलब्ध असलेले साहित्य, वर्तमानपत्रे, नियतकालिके, शासकीय पत्रव्यवहार किंवा सरकारशी लोकांनी केलेला लिखित व्यवहार लक्षात घेतल्यास त्यामध्ये त्या काळातील अनेक सामाजिक प्रश्नांची चर्चा झालेली आढळते. २० व्या शतकात ज्या समस्या अग्रक्रमाने सोडवल्या गेल्या, अशा अस्पृश्यता, आरक्षण, स्त्रीशिक्षण, बालविवाह, विधवा विवाह असे अनेक प्रश्न, त्याबाबत संभाव्य उपाय इ. बाबत चर्चा १९व्या शतकापासून सुरू झालेली आढळते; परंतु समाजात वृद्ध व्यक्तींच्या संदर्भात काही समस्या असू शकतात. अशी थोडी जाणीव २०व्या शतकाच्या उत्तरार्धात निर्माण झालेली दिसते. "वृद्धावस्था म्हणजे जीवनातील शेवटचा कालखंड होय." (Old age is the closing period of the life span.)

आज वृद्धांचे प्रश्न जटिल बनत आहेत. या टोकापासून ते असे प्रश्न निर्माण झालेलेच नाहीत अशा पूर्णतः विरुद्ध टोकापर्यंत मतमतांतरे व्यक्त होताना दिसतात. भारतातील वृद्धांच्या आरोग्याबद्दलची सर्वात मोठी चिंता म्हणजे जुन्या आजारांचे प्रमाण जास्त असणे. नॅशनल प्रोग्राम फॉर हेल्थ केअर ऑफ द एल्डरली (NPHCE) नुसार जुने आजार हे वृद्ध लोकांमधील आजारपण आणि मृत्यूच्या प्रमुख

कारणांपैकी एक आहेत. शहरी आणि ग्रामीण भागात फरक आहे. गावांमधील सुमारे १७ टक्के आणि शहरांमधील २९ टक्के वृद्धांना किमान एका जुन्या आजाराचे ग्रासले आहे. अशा परिस्थितीत जर तुम्हाला वृद्धांच्या आरोग्याची काळजी घ्यायची असेल तर त्यांना या आजारांपासून वाचवण्याची व्यवस्था करणे आवश्यक आहे. जुन्या आजारांव्यतिरिक्त, वृद्धांमधील प्रमुख समस्यांपैकी एक म्हणजे चालण्यातील समस्या. अपंगत्व हे देखील एक मोठे आव्हान बनत चालले आहे. भारतातील वृद्ध लोकसंख्येवरील वृद्धत्व अभ्यास (LASI) हे देखील अधोरेखित करतो की वृद्धांमध्ये वयानुसार शारीरिक घट जलद होते. वृद्ध लोकांना पडण्याची आणि अस्थिभंग होण्याची शक्यता जास्त असते. या अभ्यासानुसार, वयानुसार स्नायूंची ताकद कमी होते. संतुलन बिघडते आणि हाडांची घनता कमी होते. याचा परिणाम असा होतो की वृद्धांमध्ये पडण्याचा आणि संबंधित दुखापतींचा धोका वाढतो. LASI च्या अभ्यासात अशी शिफारस करण्यात आली आहे की या समस्यांना तोंड देण्यासाठी वृद्धांना केंद्रित मदत दिली जावी. ते शारीरिकदृष्ट्या मजबूत असणे आवश्यक आहे. चालताना पडणे टाळण्यासाठी ते खबरदारी घेऊ शकतात हे त्यांना सांगितले पाहिजे. त्यांना चांगल्या आरोग्य सेवा पुरवणे देखील महत्त्वाचे आहे. एका अभ्यासानुसार, मोठ्या संख्येने वृद्धांना, विशेषतः

महिलांना ऑस्टियोपोरोसिसचा त्रास होतो.यामुळे फॅक्चर आणि इतर दुखापतींचा धोका वाढतो. मेनोपॉजन्तर ३५-४० टक्के महिला आणि २०-३० टक्के वृद्ध पुरुषांना ऑस्टियोपोरोसिस होण्याची शक्यता जास्त असते. परिणामी, मणका, नितंब आणि मनगटामध्ये फॅक्चर होण्याचा धोका वाढतो.भारतातील वृद्धांसाठी मानसिक आरोग्य हे देखील आरोग्याच्या चिंतेचे एक महत्त्वाचे क्षेत्र आहे. चिंता, नैराश्य आणि स्मरणशक्ती कमी होणे हे सामान्य आहेत. राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य सर्वेक्षणानुसार (२०१५-१६) भारतातील १३.७ टक्के वृद्ध लोक मानसिक आरोग्याच्या समस्यांनी ग्रस्त आहेत. यापैकी सर्वात सामान्य म्हणजे नैराश्य. या सर्वेक्षणात असेही दिसून आले आहे की मानसिक आरोग्याच्या समस्या असलेले वृद्ध लोक त्यांच्याशी संबंधित त्रासामुळे वैद्यकीय मदत घेत नाहीत. याशिवाय, मानसिक आरोग्याबद्दल जागरूकतेचा अभाव आणि उपचारांसाठी अपुरी व्यवस्था यासारख्या समस्या आहेत. अभ्यासाचा आणखी एक धक्कादायक निष्कर्ष असा होता की ग्रामीण मध्य भारतात वृद्धांमध्ये नैराश्याच्या लक्षणांचे प्रमाण सर्वाधिक होते (७५.६ टक्के) महिलांना सर्वाधिक त्रास सहन करावा लागतो. ७० वर्षांपेक्षा जास्त वय, कमी शिकलेले असणे, इतरांवर आर्थिक अवलंबित्व आणि इतर काही आजार देखील नैराश्याचे प्रमुख कारण आहेत. LASI च्या आकडेवारीवर आधारित एका अभ्यासात असे दिसून आले आहे की ४५ वर्षांपेक्षा जास्त वयाच्या लोकांमध्ये नैराश्याचे प्रमाण ५.७ टक्के आहे. पुरुषांच्या तुलनेत महिलांमध्ये नैराश्याचे प्रमाण ६.३ टक्के जास्त आहे. पोषणविषयक समस्या हे देखील भारतातील वृद्धांच्या आरोग्यासाठी चिंतेचे एक प्रमुख कारण आहे. विशेषतः ग्रामीण भागात लोकांना पोषक तत्वांनी समृद्ध अन्न मिळत नाही. यामुळे त्यांना कुपोषणाचा धोका निर्माण होतो. खराब आर्थिक परिस्थितीमुळे वृद्धांना ताजे आणि पौष्टिक अन्न मिळू शकत नाही. यामुळे त्यांचे खाण्याचे प्रमाण कमी होते. ग्रामीण केरळमध्ये केलेल्या एका

अभ्यासात असे आढळून आले आहे की १४.३ टक्के वृद्ध लोक कुपोषित आहेत. ४४.१ टक्के लोकांना कुपोषणाचा धोका होता. ही एक प्रचंड लोकसंख्या आहे आणि भारतात पोषण हे किती मोठे आव्हान आहे हे यातून दिसून येते.वृद्धांमध्ये कुपोषणाची समस्या का आहे हे ग्रामीण भागातून येणारी माहिती देखील स्पष्ट करते. याचे एक मुख्य कारण म्हणजे त्यांना ताजे उत्पादन मिळत नाही. तसेच, प्रत्येकाची आर्थिक परिस्थिती अशी नसते की ते ती विकत घेऊ शकतील. अशा परिस्थितीत, प्रत्येकास, विशेषतः लोकसंख्येच्या आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटकाला पौष्टिक अन्नपदार्थ उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न करणे महत्त्वाचे आहे. २०२२ पर्यंत, महागाई, कमी उत्पन्न आणि आर्थिक असमानतेमुळे सुमारे ५६ टक्के भारतीयांना पौष्टिक आहार परवडत नव्हता. तथापि, सरकारने सरकारी आहार कार्यक्रमांद्वारे सूक्ष्म पोषक तत्वांची कमतरता दूर करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

भारतातील समाजव्यवस्थेत वृद्धांची स्थिती : भारतीय समाजात बहुसंख्य असलेल्या हिंदू धर्मीयांच्या तत्त्वज्ञानाने वृद्धावस्थेबाबत चिंतन केलेले दिसते. आश्रमव्यवस्थेतील वानप्रस्थाश्रम आणि संन्यासाश्रम हे दोन आश्रम वृद्धावस्थेबाबत विचार करतात. हिंदू व्यक्तीने प्रत्येक आश्रमात काय करावे, याबाबतचे मार्गदर्शन चार पुरुषार्थांच्या माध्यमाने केले आहे. मोक्षप्राप्ती हे हिंदू तत्त्वज्ञानाप्रमाणे अंतिम ध्येय प्रत्येक व्यक्तीचे असावे, त्यासाठी धर्म, अर्थ, काम हे तीन पुरुषार्थ व्यक्तीने करावेतच; पण गृहस्थाश्रमात अर्थ, काम यांबाबत कृतिशील आयुष्य जगलेल्या माणसाने वानप्रस्थाश्रमात ऐहिक जीवनातील लक्ष हळूहळू काढून घेऊन पारमार्थिक जीवनाकडे लक्ष केंद्रित करावे हे अपेक्षित होते आणि संन्यासाश्रमात ऐहिक जीवनाचा त्याग करून मोक्षप्राप्तीसाठी पुण्यसंचय व त्यासाठी धर्मकृत्य करावीत हे अपेक्षित होते. अर्थात वयाच्या नेमक्या कोणत्या वर्षी कोणता आश्रम स्वीकारावा याबाबत निश्चित वयोमर्यादा स्पष्ट नाही; परंतु शारीरिक शक्ती हळूहळू क्षीण होत असताना व्यक्तीने लौकिक

जीवनातून निवृत्त होणे आणि धार्मिक कृत्यांमध्ये सहभागी होणे असा वर्तन आकृतिबंध प्रमाण मानला जात असे. भारतीय समाजात रूढ असलेल्या जातिप्रथा, संयुक्त कुटुंब: बलुतेदारी प्रथा; गृहोद्योग, शेती इ. वर आधारलेली अर्थव्यवस्था यामुळे समाजातील वृद्धांचे स्थान, भूमिका वैशिष्ट्यपूर्ण होती. अर्थव्यवस्थेतील श्रमविभाजन साधे वय व लिंगावर आधारलेले होते. व्यवसायातील तंत्र व यंत्र साधे व अप्रगत होते. समाजात वृद्धांच्या अनुभवाला आणि म्हणून वयाला मान होता.

जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत अर्थ, राज्य, शिक्षण, न्यायदान, आजार वगैरे सर्व क्षेत्रांत वृद्धांचा अनुभव मार्गदर्शक ठरू शकत असे. वाढते वय हे वाढत्या ज्ञानाचे, कौशल्याचे लक्षण मानले जात असे. म्हणून वृद्धांना समाजजीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात मानाचे, सन्मानाचे स्थान होते. वृद्धांची उपयुक्तता सर्वांनाच सर्व क्षेत्रांत वाटत असल्याने वृद्धांप्रति आदर व्यक्त करणे हे समाजमान्य मूल्य असल्याचे भारतीय समाजात आढळते.

भारतातील सर्व वृद्धांसाठी वृद्धाश्रमः

घरात राहणाऱ्या वृद्धांचे त्यांच्या राहत्या घरातच वास्तव्य अधिक सुखकारक कसे होईल, यासाठी 'पर्यायी आधार व्यवस्था' विकसित करावी लागेल. आजची शहरी आयुष्याची गती लक्षात घेतली तर कामावर, शिक्षणासाठी घराबाहेर पडणारे कुटुंबीय आणि घरात बंदिस्त झालेले वृद्ध असे चित्र दिसते. शारीरिक क्षमता -हास झालेल्या वृद्धांचे छोट्या छोट्या गरजांच्या पूर्ततेसाठी कुटुंबीयांवरील अवलंबन वाढत असते आणि त्याच वेळी कुटुंबीय त्यांच्या व्यस्त जीवनक्रमात वृद्धांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी वेळ देऊ शकत नाहीत. अशा स्थितीत वृद्धांच्या औषधी आणणे, वाचनालयाची पुस्तके बदलणे, रोजच्या गरजेच्या वस्तू आणणे, पत्र लिहिणे, कपड्यांच्या दुरुस्त्या अशी अनेक छोटी कामे पूर्ण करण्यासाठी पर्यायी व्यवस्था विकसित करता येईल, जेणेकरून घराघरातील ताण कमी

प्रमाणात निर्माण होतील. त्यामुळे वृद्धांमध्ये आपल्याकडे दुर्लक्ष केले जाते, ही भावना निर्माण होणार नाही.

पर्यायी आधार व्यवस्थेचाच एक भाग म्हणजे वृद्धाश्रमातच दिन केंद्रे' चालवणे, जेणेकरून घरात राहणाऱ्या वृद्धांना समवयस्कांमध्ये मिसळण्याची संधी मिळेल. वृद्धाश्रमाच्या संकुलात पाळणाघर, बालवाडी किंवा खेळघर अशा लहान मुलांचा वावर असणाऱ्या संस्था निर्माण करणे, जेणेकरून वृद्ध मंडळी आणि त्यांची नातवंडे असे घराचेच विस्तृत रूप निर्माण करता येईल. शाळा, महाविद्यालये, महिला मंडळे अशा विविध वयोगटांच्या स्त्री-पुरुषांचा पर्यायी आधार व्यवस्था विकसित करण्यामध्ये जाणीवपूर्वक सहभाग वाढवणे आवश्यक आहे, जेणेकरून घरात वृद्धांना इतर सदस्यांबरोबर संवाद वाढवण्यास पूरक अशी कौशल्ये आत्मसात करता येतील, आजोबा-आजीला काय समजतेय? असा प्रश्न त्यामुळे नातवंडांच्या मनात येणार नाही आणि माझ्या नातवंडांना माझी अडचण वाटेल का? अशी शंका वृद्धांना सतावणार नाही.

'पर्यायी आधार व्यवस्थेच्या' उभारणीतून आपण पाश्चात्य समाजात वृद्धांच्या अभ्यासासाठी वापरल्या जाणाऱ्या निर्गुतणूक, विलीनीकरण किंवा रिकाम्या घट्ट्यातील भूमिका या तीनही सैद्धांतिक मांडणीपेक्षा भारतीय परंपरेतील वृद्धांना शारीरिक क्षमता कमी लागणारी, पण अधिक 'परिपक्व भूमिका' पार पाडण्याची संधी उपलब्ध करून देऊ शकतो. यामुळे भावी पिढीच्या सामाजिकीकरणाची जबाबदारी वृद्धांना देऊ शकतो. संस्कृतीचे जतन करत असतानाच पुन्हा अन्वयार्थ लावण्याची संधी त्यामुळे उपलब्ध होईल.

भारतातील वृद्धांच्या समस्या निर्मितीची कारणेः

वृद्धत्व ही नैसर्गिक घटना आहे जन्माला जालेल्या प्रत्येक व्यक्तीला या अवस्थेतून जावेच लागते त्याच चरोबर औद्योगीकरण भारतीय जीवन मुल्यावर पाधणे त्यामा प्रभाग चंगळवाद समिश्र समाज पद्धती यात वृद्धाला दुर्लक्षित केले यातूनच वृद्धांच्या समस्या

निर्माण आल्या आणि सध्याच्या समाज व्यवस्थेच्या बदलत्या परिस्थितीनुसार वृद्धांच्या संख्येत सातत्याने वाढ होत आहे भारतात एकूण लोकसंख्येच्या जवळजवळ ७५ टक्के लोक वृद्ध आहेत अशा वृद्धांच्या समस्या मागील पुढील कारणे पाहता येतील. भारतातील कुटुंबाच्या समस्यांना जबाबदार भारतातील बदललेल्या कुटुंबव्यवस्थेचा माता-पित्यांना शारीरिक, कौटुंबिक, मानसिक धक्का बसतो. एकाम घरात वेगळी चूल, बेमळा स्वयंपाक, वेगळी खोली जे काही संपूर्ण आयुश्य जगलं नाही असे जीवन जगण्याची वेळ आल्यामुळे मानसिक खच्चीकरण होत नाही

कालपर्यंत अगा खात्यावर खेळणारी नातवंड आज आईवडिलांच्या सांगण्यामुळे दुरावली जात आहेत, सकाळ-संध्याकाळ विचारपूस करणाऱ्या व मुलगा-सून आता आठवल्यानंतर दिसू लागतील तीसुद्धा धुसफूस करीतच, कोठे जाय कस जगाय कोठे बाहेर जायचं तर जवळ पैसा नाही, पैसा मागितला तर तो स्वखुशीने नमिता वैतागल्या सारखा फेकला जातो मनात कुढत कुढत किती दिवस काढायचे यापेक्षा मरण आलेलं वर या मनोवृत्तीतून वृद्ध व्यक्ती जगत आहेत. जेवताना समाजातील इतर घटकांशी जुळवून घेणे जमते त्यावर त्यांना फारशी समस्या जाणवत नाही.

कुटुंबात वृद्धांना मानसन्मान न देणे कुटुंबातील व्यक्तीला आपण नकोसे आलो आहोत अशी वृद्धाची मानसिकता विविध नाते संबंधित असणारे मतभेद मालमत्तेची वाटणी न झाल्यामुळे वृद्धांची सत्ता. वर्चस्व, मुलाना नको वाटणी इत्यादी कारणामुळे कुटुंबात सत्तासघर्ष निर्माण होतो. बुद्धाचे पारंपारिक विचार नवीन पिढीतील लोकांना पटल्यामुळे दोघात सतत मतभेद होऊन कौटुंबिक समस्या निर्माण होते.

वृद्धत्वाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन :

वृद्ध माणसाची शक्ती क्षीण होते डोळ्यांना दिसत नाही, कानानी ऐकू येत नाही, लक्षात राहत २ नाही, केस पिकतात, गळरतात, त्वमेला सुरकुत्या पडतात इत्यादीमुळे वृद्ध व्यक्तींना कुटुंबातील व

समाजातील व्यक्तींना समजून घेणे आवश्यक आहे. वृद्धांमध्ये हशीपणा, आग्रहत्मक भूमिका, आततायी स्वभाव याकडे कल चुकतो. यामुळे वृद्धाचे व नवीन पिढीचे विचार जुळत नाहीत. मने व मते यातील दरी रुदावत जाते, संबंध पितृत्वाचे, सहानुभूतीने राहण्याऐवजी तनाव पूर्ण होतात. यातून वृद्धांच्या समस्येत भर पडत जाते. वार्धक्य ही अखंड चालणारी प्रक्रिया आहे. तसेच व्यक्तीच्या आयुष्यातील तो एक अंतिम टप्पा असतो. जन्मापासून ते तारुण्यापर्यंतचा सतत शारीरिक वाढीचा टप्पा, त्यानंतरची प्रौढावस्था म्हणजे शारीरिक क्षमतांच्या पूर्ण वापराचा कालखंड आणि त्यानंतर येणारे वार्धक्य म्हणजे शारीरिक शक्ती हळूहळू कमकुवत होण्याचा कालखंड मानला जातो. डिक्शनरी ऑफ सोशियॉलॉजीमध्ये कॉलीन्स हे "वृद्धावस्था ही शारीरिक स्थितीबरोबरच या प्रक्रियेशी निगडित सामाजिक पैलूंशी निगडित असते" यावर भर देतात. विविध सांस्कृतिक मूल्ये आणि सामाजिक अपेक्षा ह्या लिंगाप्रमाणे आणि वयोगटाप्रमाणे वेगळ्या असतात, म्हणूनच वार्धक्याचा अनुभव व्यक्तीनिहाय वेगळा असू शकतो अशी मांडणी करतात. 'वृद्ध म्हणजे सर्वसाधारणपणे साठ वर्षे पूर्ण केलेली व्यक्ती होय', (It is a later stage of Normal life) अशी ऑक्सफर्ड डिक्शनरीमध्ये वृद्ध या संकल्पनेची व्याख्या केलेली आहे. वृद्धत्व ही सतत वाढत जाणारी, माणसाचा जोम घटवणारी व शेवटी मरणाच्या दारी जाऊन थांबणारी शरीरांतर्गत प्रतिकूल बदलांची स्थिती होय. वृद्धावस्था सुरू होण्याचा काळ अनिश्चित व अस्पष्ट असतो; परंतु वृद्धत्व ही मानवी जीवनातील अपरिहार्य अवस्था असते. ती एक जैविक प्रक्रिया असतेच. तारुण्यात वैयक्तिक व सामाजिक जीवनात अनेक जबाबदाऱ्या पेलणाऱ्या व्यक्तीच्या आयुष्यात जेव्हा रिकामा वेळ मिळेल तेव्हा त्या वेळेचा योग्य विनियोग कसा करायचा, याचे कोणतेच नियोजन व्यक्तीने केलेले नसतेच; पण असा विचारही मनात आणलेला नसतो, त्यामुळे सेवानिवृत्तीनंतर व्यक्तीसमोर कोणताच पर्याय वेळ घालवण्यासाठी नसतो. कौटुंबिक जबाबदाऱ्याही

कमी झालेल्या असतात. म्हणजेच घरी आणि घराबाहेर केवळ रिकामा वेळ असणारा; परंतु त्यासाठी कोणतीही मानसिक तयारी न झालेला वृद्ध हा Empty Nest Role चा अनुभव घेत असतो.

वृद्धांच्या कौटुंबिक समस्या:

आज ग्रामीण व नागरी भागातील प्रत्येक मध्यमवर्गीय आणि निम्न वर्गीय कुटुंबाला आर्थिक समस्या जाणवते ह्यासाठी व्यक्ती व्यक्तिवादी दृष्टिकोनातून वर्तन करत आहे. मी व माझी बायको, मुले या शिवाय कुटुंबातील इतर व्यक्तीकडे लक्ष दिले जात नाही. येथूनच कुटुंबिक समस्यांना सुरुवात होते. व्यवसाय, नोकरी, शेती करणाऱ्या नववधूना समाजातील बदलत्या वातावरणानुसार आपल्या पती व मुलाशिवाय इतरांची अडचण निर्माण होते येथेच कुटुंब बघण्यास सुरुवात होते. कुटुंब संस्थेच्या विघटनातून वध्वाची समस्या निर्माण झाली संयुक्त कुटुंब आणि विभक्त कुटुंब हे सदस्य संख्या वर आधारित कुटुंबाचे प्रकार आहेत. संयुक्त कुटुंबात एकाहून अधिक पिण्याचे सदस्य एकत्र राहत असतात. सामायिक निवासस्थान सामायिक भोजन देव आदी देव कार्यक्रम संपत्ती पूजा विधी या बाबी संयुक्त कुटुंबात महत्त्वाचे असतात प्राचीन समाज व्यवस्था ही बलुतेदारी वर अवलंबून होती तर अर्थव्यवस्थाही शेतीवर अवलंबून होती कुटुंबात वृद्ध व्यक्तीला मानाचे स्थान होते त्यांच्या विचाराला घरात किंमत होती वृद्ध व्यक्तीला कुटुंबात सांभाळले जात होते जोपर्यंत त्यांचे हात-पाय चालत होते तोपर्यंत त्या व्यक्तीचाच कुटुंबात सल्ला घेत असत. परंतु आज विसाव्या शतकात औद्योगीकरण शहरीकरण आणि आधुनिकीकरण यामुळे संयुक्त कुटुंबामध्ये संरक्षणात्मक आणि कार्यात्मक बदल झाले भारतात ६५ वर्षा वरील वर्धाचे प्रमाण ४ टक्के आहे आणि ते सतत वाढणार आहे तर अमेरिका स्वीडन इत्यादी अति प्रगत देशांमध्ये वृद्धांची संख्या बारा टक्के आहे वयोवृद्ध व्यक्तींना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते सर्वाधिक तरुणांची

संख्या आज भारतामध्ये आहे परंतु काही दिवसानंतर भारत हा सर्वाधिक वृद्ध असणारा देश ठरणार आहे मानवाच्या जीवनात चार भाग पाडता येतात बालपण तारुण्य प्रौढत्व वरिधावस्था त्यातील वृद्धावस्था हा माणसाच्या आयुश्याचा साधारण ६५ व्या वर्षापासून मृत्यूपर्यंतचा कालखंड असतो वृद्धावस्थेत लोकांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते शरीरातील अनेक अवयव कमजोर झालेली असतात त्याचबरोबर कुटुंबातील अनेक व्यक्तीची बोलणी खावी लागतात. इ.स.२०५० पर्यंत देशातील वृद्धांची संख्या २५ टक्के होण्याची शक्यता आहे भारतातील अनेक समस्यापैकी आपण वृद्धांच्या कौटुंबिक समस्याचा अभ्यास करणार आहोत वृद्धांच्या समस्याचा अभ्यास करण्यासाठी स्वतंत्र शास्त्र उदयास आली आहे यास वृद्धांचे शास्त्र असे म्हणतात.

समारोप:

जगात सर्व देशांत वृद्धांची संख्या वाढते आहे. दिन केंद्रे, गृहसेवा व्यवस्था यांसारख्या सुविधा पाश्चात्य समाजात जिथे कौटुंबिक बंध शिथिल आहेत तिथेही वृद्धाश्रमांपेक्षा लोकप्रिय नव्हे वृद्धप्रिय आहेत. ह्या पार्श्वभूमीवर भारतीय माणूस जो कुटुंबप्रेमी आणि समाजप्रेमी आहे त्याच्यासाठी पर्यायी आधार व्यवस्था हाच पुनर्वसनासाठी उत्तम मार्ग आहे, वृद्धाश्रम नव्हे. शोधनिबंधाची मांडणी करताना वर्णनात्मक आशय विश्लेषण वापर व त्या अनुषंगाने निष्कर्ष मांडलेले आहे.

निष्कर्ष:

- १) विभक्त कुटुंब पद्धतीच्या व्यक्तिवादी दृष्टिकोनामुळे वृद्धांच्या कौटुंबिक समस्या निर्माण आलेली आहेत.
- २) कुटुंबातील समाजातील व्यक्तीनी वृद्धांना समजून घेतल्यास व वृद्धानी ही नवीन पिढी याचे विचार जुळवून घेतल्यास वृद्धांच्या समस्या कमी होण्यास मदत होईल.

- ३) समाजातील सर्व वृद्धाना कौटुंबिक मानसिक, भावनिक, आधार मिळाल्यास वृद्धांचे प्रश्न सुलभतेने सुटतील.
- ४) पर्यायी आधारे व्यवस्थेमुळे दोन पिढीतील अंतर कमी होण्यास मदत होऊन संवाद सकारात्मक दिशेने होतील त्यातून वृद्धत्वाच्या प्रश्न निर्माण होणार नाहीत.
- ५) वृद्धत्व ही नैसर्गिक घटना आहे प्रत्येक व्यक्तीला या वरतीतून जावेच लागते याची जाणीव निर्माण करणे गरजेचे वाटते.

संदर्भ ग्रंथ:

- १) नायर पी.के.बी. (१९९९) वृद्धांच्या काळजीमध्ये कुटुंबाची बदलती भूमिका. एस.डी.गोखले, पी.व्ही. राममूर्ती, एन. पांडे आणि बी.जे. पेंडसे

- (एडीआर), एजिंग इन इंडिया, बॉम्बे, सोमय्या पब्लिकेशन १६९-१७८ मध्ये.
- २) सिंग जेपी (२००३) शहरी भारतीय समाजशास्त्रीय बुलेटिन ५८२(१) मध्ये घर आणि कुटुंबाचे परमाणुकरण
- ३) दांडेकर के. (१९९६) भारतातील वृद्ध, नवी दिल्ली सेज.
- ४) शंकर दास एम.के. (१९९५) भारतातील वृद्धांच्या कल्याणाकडे. बोलड ५(४) २५-३०
- ५) राजू शिवा (२००२) मुंबईतील वृद्ध व्यक्तींच्या काळजीसाठी कार्यरत संस्थांचे नेटवर्किंग. बी.आर. प्रकाशन महामंडळ, दिल्ली.
- ६) गोडबोले अरविंद (१९७४) वृद्ध व त्यांचे प्रश्न, पॉप्यूलर प्रकाशन, मुंबई.
- ७) सती पी.एन. (१९८८): निवृत्त आणि वृद्ध लोक, मित्तल पब्लिकेशन, दिल्ली.
- ८) शर्मा एम.एल. आणि डाक टी.एम. (१९८७)- एजिंग इन इंडिया, अजंता पब्लिकेशन्स, दिल्ली.